

Berit Eide Johnsen

Lillesands historie 1850-1920

Tabeller til

Stemmerett, stortingsvalg og lokalt engasjement i rikspolitiske saker

Stemmerettkvalifiserte, stemmeberettigede og avgitte stemmer i Vestre Moland prestegjeld og landdistriktene i Nedenes amt (prosent i parentes) 1850-62

	1850	1853	1856	1859	1862
Vestre Moland (inkl. Høvåg og ladestedet Lillesand)					
Stemmeretts-kvalifiserte				408	412
Stemmeberettigede	210	202	216	222	235
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	121 (58)	86 (43)	80 (37)	101 (45)	90 (57)
Nedenes amt, landdistriktene					
Folkemengde	48 000	49 300	50 900	54 500	56 800
Stemmeretts-kvalifiserte (prosent av folkemengden)				4 136 (7,6)	4 241 (7,5)
Stemmeberettigede (prosent av folkemengden)	2 098 (4,4)	2 194 (4,5)	2 408 (4,7)	2 490 (4,6)	2 582 (4,5)
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	1 112 (53)	1 101 (50,2)	1 188 (49,3)	1 273 (51,1)	1 142 (44,2)
Antall stortings-representanter	3	3	3	3	4

Kilde: SSB, NOS, *Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1815-85*,
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_219.pdf

Stemmerettkvalifiserte, stemmeberettigede og avgitte stemmer i Vestre Moland, Høvåg og landdistriktene i Nedenes amt (prosent i parentes) 1865-73

	1865	1868	1870	1873
Vestre Moland (inkl. ladestedet Lillesand)				
Stemmeretts-kvalifiserte	216	212	Mangler	mangler
Stemmeberettigede	140	140	126	127
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	64 (46)	73 (52)	65 (52)	67 (53)
Høvåg				
Stemmeretts-kvalifiserte	226	235	mangler	mangler
Stemmeberettigede	115	122	115	126
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	75 (65)	63 (52)	54 (47)	44 (35)
Nedenes amt, landdistriktene				

Folkemengde	59 098	61 000	62 300	64 200
Stemmeretts-kvalifiserte (prosent av folkemengden)	4 659 (7,9)	4 779 (7,8)	4 816 (7,7)	5 200 (8,1)
Stemmeberettigede (prosent av folkemengden)	2 819 (4,8)	2 750 (4,5)	2 787 (4,5)	2 785 (4,3)
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	1 401 (49,7)	1 292 (47)	1 239 (44,5)	1 166 (41,9)
Antall stortings-representanter	4	4	4	4

Kilde: SSB, NOS, *Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1815-85*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_219.pdf

Stemmerettkvalifiserte, stemmeberettigede og avgitte stemmer i Vestre Moland, Høvåg og landdistriktene i Nedenes amt (prosent i parentes) 1876-85

	1876	1879	1882	1885
Vestre Moland (inkl. ladestedet Lillesand)				
Folkemengde 1875	3 856			
Stemmeretts-kvalifiserte	322	mangler	mangler	mangler
Stemmeberettigede	121	123	160 ¹	251
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	79 (65)	85 (69)	149 (93) ²	219 (87)
Antall valgmenn	2	2	2	3
Høvåg				
Folkemengde 1875	2 093			
Stemmeretts-kvalifiserte	232	mangler	mangler	mangler
Stemmeberettigede	118	114	101	132
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	51 (43)	29 (25)	44 (44)	59 (45)
Antall valgmenn	2	2	2	2
Nedenes amt, landdistriktene				
Folkemengde	66 300	67 800	68 600	71 000
Stemmeretts-kvalifiserte (prosent av folkemengden)	5 610 (8,5)	5 800 (8,6)	6 000 (8,7)	8 000 (11,3)
Stemmeberettigede (prosent av folkemengden)	2 819 (4,3)	3 008 (4,4)	3 519 (5,1)	4 767 (6,7)
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	1 196 (42,4)	1 567 (52,1)	2 581 (73,3)	3 619 (75,9)
Antall stortings-representanter	4	4	4 (alle fra Venstre)	4 (alle fra Venstre)

Kilde: SSB, NOS, *Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1815-85*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_219.pdf; SSB, *Meddelelser fra Det statistiske Centralbureau. Fjerde Bind. 1886*, https://www.ssb.no/a/histstat/sm/sm_1886.pdf

¹ Av de 160 stemmeberettigede i Vestre Moland i 1882 var 45-46 bosatt i ladestedet Lillesand. L-P 2.12. 1880 og 24.12. 1884.

² Statistikken for 1882 og 1885 skiller mellom «Afgivne Stemmer» og «Af de Afgivne Stemmer blev godkjente». Her er oppgitt godkjente stemmer. SSB, *Meddelelser fra Det statistiske Centralbureau. Fjerde Bind. 1886*, https://www.ssb.no/a/histstat/sm/sm_1886.pdf: 58.

Stemmerettskvalifiserte, stemmeberettigede og avgitte stemmer i Vestre Moland, Høvåg og landdistriktene i Nedenes amt (prosent i parentes) 1888-1903

	1888	1891	1894	1897	1900	1903
Vestre Moland (inkl. ladestedet Lillesand)						
Folkemengde	3 856 (1875)	4 002			3 738	3 812
Stemmeretts-kvalifiserte	336	416	504	557	bortfalt	bortfalt
Stemmeberettigede	250	324	483	489	815	809
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	202 (81)	278 (86)	415 (86)	433 (89)	466 (57)	477 (59)
Antall valgmenn	3	4	5	5	9	9
Høvåg						
Folkemengde	2 093 (1875)	1 967			1 981	2 028
Stemmeretts-kvalifiserte	299	347	348	335	bortfalt	bortfalt
Stemmeberettigede	153	167	255	286	463	474
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	80 (52)	113 (68)	219 (86)	237 (83)	266 (57)	266 (56)
Antall valgmenn	2	2	3	3	5	5
Nedenes amt, landdistriktene						
Folkemengde	63 142 (1875)	68 400			66 826	
Stemmeretts-kvalifiserte (prosent av folkemengden)	8 106 (13)	7 715 (11)	8 550	8 475	bortfalt	bortfalt
Stemmeberettigede (prosent av folkemengden)	4696 (7)	5 316 (8)	6 776	6 477	14 167 (21)	13 058
Avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	3 025 (64)	3 965 (75)	5 878 (87)	5 791 (89)	7 329 (52)	6 326 (48)
Antall valgmenn	56	64	78	80	154	142
Antall stortings-representanter	4 (alle fra Høyre)	4 (3 fra Høyre, 1 fra Moderate Venstre)	4 (3 fra Høyre og en fra Centrum)	4 (alle fra Venstre)	4 (alle fra Venstre)	4 (alle fra Høyre)

Kilde: SSB, Meddelelser fra Det statistiske Centralbureau. Syvende Bind. 1889, Tillæg. No. 2.

https://www.ssb.no/a/histstat/sm/sm_1889.pdf; SSB, NOS, Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1891, https://www.ssb.no/a/histstat/div/is/is_62.pdf; SSB, NOS, Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1894, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_245.pdf; SSB, NOS, Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1897, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_306.pdf; SSB Statistik vedkommende Valgthingene og Valgmandstthingene 1900, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_025.pdf; SSB, NOS, Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1903, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_109.pdf.

Stortingsvalg. Stemmeberettigede og avgitte stemmer i Lillesand, Vestre Moland, Høvåg og landdistriktene i Nedenes amt 1906, 1909, 1912, 1915 og 1918

	1906	1909	1912	1915	1918
Lillesand					

Folkemengde ³	1 351 (1900)	1 239 (1910) ⁴	1 239 (1910)	1 239(1910)	1 179 (1920) ⁵
Første valg, stemmeberettigede	254	429	439	612	635
Derav kvinner / menn		177 / 252	205 / 234	371 / 241	402 / 233
Omvalg, stemmeberettigede (prosent av folkemengden)	254 (19)	436 (35)	Ikke omvalg	614 (50)	635
Derav kvinner / menn		184 / 252		373 / 241	403 / 232
Første valg, avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede) ⁶	162 (64)	281 (66)	293 (67)	356 (58)	385 (61)
Derav kvinner / menn (prosent av stemmeb.) ⁷		121(68)/ 157(62)	143(70)/ 150 (64)	191(51)/ 165 (68)	229 (57) / 156 (67)
Omvalg, avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	163 (64)	324 (74)		431 (70)	448 (71)
Derav kvinner / menn		155(84)/ 169(67)		249(67) / 182 (76)	266 (66) / 182 (78)
Vestre Moland					
Folkemengde	2 461 (1900)	2 289 (1910)	2 289 (1910)	2 289(1910)	2208 (1920)
Første valg, stemmeberettigede	558	839	832	1 158	1179
Derav kvinner / menn		296 / 543	312 / 520	636 / 522	647 / 532
Omvalg, stemmeberettigede (prosent av folkemengden)	560 (23)	840 (37)	Ikke omvalg	1 162 (51)	1185
Derav kvinner / menn		296 / 544		637 / 525	651 / 534
Første valg, avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	296 (53)	352 (42)	405 (48)	557 (48)	625 (53)
Derav kvinner / menn (prosent av stemmeb.)		76(26) / 276(51)	115(37)/ 290 (56)	256 (40)/ 301 (57)	292 (45) / 333 (63)
Omvalg, avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	341 (61)	510 (61)		607 (51)	690 (58)
Derav kvinner / menn (prosent av stemmeb.)		187(63)/ 323 (59)		304 (48)/ 303 (58)	338 (52) / 352 (66)
Høvåg					
Folkemengde	2 028 (1900)	2 096 (1910)	2 096 (1910)	2 096(1910)	1 884 (1920)
Første valg, stemmeberettigede	462	728	721	953	952
Derav kvinner / menn		239 / 489	267 / 454	395 / 558	517 / 435
Omvalg, stemmeberettigede (prosent av folkemengden)	462 (23)	730 (35)	Ikke omvalg	953 (45)	953
Derav kvinner / menn		242 / 488		395 / 558	518 / 435

³ Folkemengden etter daværende grenser.

⁴ I NOS, den offisielle statistikken, er brukt folketellingen for 1900. Her er brukt folketellingen for 1910, som ligger nærmere i tid og derfor gir et bedre statistisk grunnlag.

⁵ I NOS, den offisielle statistikken, er brukt folketellingen for 1910. Her er brukt folketellingen for 1920, som ligger nærmere i tid og derfor gir et bedre statistisk grunnlag.

⁶ Tallene som oppgis er *avgitte stemmer*, uten hensyn til om de ble godkjente eller ei (noe som også oppgis i statistikken). Det som legges vekt på, er nemlig hvor mange som møtte og avla sin stemme ved valget.

⁷ Andelen avgitte stemmer kvinner og menn i prosent av stemmeberettigede i hver av de to kategoriene.

Første valg, avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	166 (36)	288 (40)	324 (45)	241 (25)	312 (33)
Derav kvinner / menn (prosent av stemmeb.)		64 (27) / 224 (46)	82 (31) / 242 (52)	53 (13) / 188 (34)	69 (13) / 243 (56)
Omvalg, avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede)	224 (48)	388 (53)		246 (26)	407 (43)
Derav kvinner / menn (prosent av stemmeb.)		116(48)/ 272(56)		71 (18) / 175 (31)	148 (29) / 259 (60)
Nedenes amt, landdistriktene					
Folkemengde	61 623 (1900)	60 010 (1910)	60 010 (1910)	60 010 (1910)	58 853 (1920)
Stemmeberettigede (prosent av folkemengden) ⁸	13 381 (22)	20 317 (34)	19 741 (33)	28 682 (48)	29 414 (50)
Derav kvinner / menn		6 657 / 13 660	6 780 / 12 961	14 583 / 14 099	15 228 / 14 186
Omvalg, avgitte stemmer (prosent av stemmeberettigede) ⁹	6 596 (49) ¹⁰	10 480 (52) ¹¹	10 870 (55)	15 612 (54)	14 035 (48)
Derav kvinner / menn		2 875 / 7 605	3 200 / 7 670	6 765 / 8 847	5 689 / 8 346
Antall stortingsrepresentanter	4 (2 fra Samlingspartiet og 2 fra Venstre)	4 (2 fra Venstre og to fra Høyre)	4 (3 fra Venstre og 1 fra Arbeiderpartiet)	4 (alle fra Venstre)	4 (3 fra Venstre og 1 fra Høyre)

Kilde: SSB, NOS, *Stortingsvalget 1906*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_049.pdf; SSB, NOS, *Stortingsvalget 1909*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_128.pdf; SSB, NOS, *Stortingsvalget 1912*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_189.pdf; SSB, NOS, *Stortingsvalget 1915*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_065.pdf; SSB, NOS, *Stortingsvalget 1918*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_150.pdf.

De største politiske partiene 1884-1920

Parti	Stiftet, evt. avviklet	Karakteristiske trekk
Venstre (V)	1884, januar	
Høyre (H)	1884, august	
Moderate Venstre (MV)	1885 (fløy i Venstre), 1888 (eget parti) – 1906 (inn i Høyre)	Utbrytere fra V, den lavkirkelige delen av partiet. Opptatt av avholdssak, religion, sparepolitikk og moral. Samarbeidet med H fra 1891.
Sosialdemokratene / Arbeiderpartiet (DnA)	1887	
Centrum (C)	1893– 1900 (inn i Høyre)	Utbrytere fra V, østlandsk avlegger av MV. Storbønder, den konservative delen av folkehøgskolebevegelsen. Samarbeidet med H.

⁸ NOS, den offisielle statistikken, oppgir på amtsnivå både *totalt antall stemmeberettigede* og *effektive stemmeberettigede*. Men siden andelen kvinner («derav kvinner») bare er oppgitt for totalt antall stemmeberettigede, er dette tallet nyttet i tabellen.

⁹ Første valgomgang der det ikke ble holdt omvalg, ellers omvalg.

¹⁰ Dersom avgitte stemmer i 1906 regnes ut som prosentandel av *effektive stemmeberettigede*, slik NOS gjør, blir prosentandelen 51,3.

¹¹ Dersom avgitte stemmer i 1909 regnes ut som prosentandel av *effektive stemmeberettigede*, slik NOS gjør, blir prosentandelen 53.

Samlingspartiet (S)	1903 – til like etter unionsoppløsningen	H og moderate krefter av V, front mot V's radikalisme og sosialdemokratiet.
Arbeiderdemokratene (Arb.dem.)	Fra begynnelsen av 1900-tallet	Oppstod som radikal fløy av V, ikke-sosialistisk arbeider- og småbrukerparti
Kirkepartiet	1907-21	Kjempet for fri folkekirke.
Landmandsforbundet (LF)	1896-	Representerte interessene til bønder og bygder. Forløper til Senterpartiet og Norges Bondelag.
Frisinnede Venstre (FV)	1909 (fra 1932 Det frisinnde folkeparti)	Utbrytere fra V, den mest konservative og nasjonalistiske delen av partiet.

Kilde: Wikipedia.

Partitilknytningen til stortingsrepresentantene fra landdistriktene i Nedenes amt 1883-1921

Valgår (stortingsperiode)	Nedenes amt (landdistriktene), fire representanter i alle valgperiodene	Partifordelingen på Stortinget
Indirekte flertallsvalg		
1882 (1883-85)	Alle V	H 31, V 83, tils. 114
1885 (1886-88)	Alle V	H 30, V 84, tils. 114
1888 (1889-91)	Alle H	H 49, MV 24, V 37, tils. 114
1891 (1892-94)	H 3, MV 1 Henschien (MV)	H 35, MV 15, V 63, uavh. 1, tils. 114
1894 (1895-97)	H 3, C 1 Henschien (C)	H 33, MV 12, V 57, C 2, uten partitilhørighet 10, tils. 114
1897 (1898-1900)	Alle V	H 25, MV 10, V 79, tils. 114
1900 (1901-03)	Alle V	H 31, MV 6, V 77, tils. 114
1903 (1904-06)	Alle H	H+M+S 62, V 48, DnA 5, Arb.dem. 2, tils. 117
Direkte flertallsvalg i enmannskretser		
1906 (1907-09)	S 2, V 2 Gauslaa (V)	S 37, V 72, DnA 10, Arb.dem. 4, tils. 123
1909 (1910-12)	2 V, 2 H Thv. Hansen (vara) (FV)	H+FV 64, V 46, DnA 11, Arb.dem. 2, tils. 123
1912 (1913-15)	3 V, 1 DnA Gauslaa (V)	H+FV 24, V 76, DnA 23, tils. 123
1915 (1916-18)	Alle V Gauslaa (V)	H+FV 21, V 74, DnA 19, Arb.dem. 6, andre 3, tils. 123.
1918 (1919-21)	3 V, 1 H	H+FV 49, V 52, DnA 18, Arb.dem. 3, LF 3, andre 1, tils. 126

Kilde: Wikipedia.

Stortingsvalget 1909. Sand krets. Første valgomgang. Valgdeltakelse. Fordeling på mannlige og kvinnelige stemmer i valgsognene.

Valgsogn	Sum stemme-berettigede	Samlet valg-deltakelse ¹²	Stemme-berettigede kvinner	Avgitte stemmer	Stemme-berettigede menn	Avgitte stemmer
----------	------------------------	--------------------------------------	----------------------------	-----------------	-------------------------	-----------------

¹² Valgdeltakelse = alle som har avgitt sin stemme, uavhengig om stemmen ble suspendert eller ei.

		(prosent ¹³)		kvinner (prosent ¹⁴)		menn (prosent ¹⁵)
Herefoss	195	87 (45)	57	10 (18)	138	77 (56)
Fjære	1 760	538 (31)	619	139 (22)	1 141	399 (35)
Landvik	752	441 (59)	202	105 (52)	550	336 (61)
Eide	244	134 (55)	84	40 (48)	160	94 (59)
Vestre Moland	839	352 (42)	296	76 (26)	543	276 (51)
Høvåg	728	288 (40)	239	64 (27)	489	224 (46)
Birkenes	651	201 (31)	235	11 (5)	416	190 (46)
Lillesand	429	281 (66)	177	121 (68)	252	160 (63)
Samlet	5 598	2 322 (41)	1 909	566 (30)	3 689	1 756 (48)

Kilde: SSB, NOS, *Stortingsvalget 1909*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_128.pdf.

Stortingsvalget 1909. Sand krets. Omvalget. Valgdeltakelse. Stemmefordeling i valgsognene på stortingskandidater.

Valgsogn	Sum stemme- berettigede	Samlet valgdeltak- else (prosent ¹⁶)	Avgitte stemmer kvinner (prosent ¹⁷)	Avgitte stemmer menn (prosent ¹⁸)	Gauslaa stemmer (prosent)	Imenæs stemmer (prosent)	Nilsen stemmer (prosent)
Herefoss	195	117 (60)	24 (42)	93 (67)	98 (86)	5 (4)	11 (10)
Fjære	1 767	870 (49)	353 (57)	517 (45)	375 (44)	453 (53)	20 (2)
Landvik	754	514 (68)	152 (75)	362 (66)	221 (44)	287 (57)	-
Eide	247	177 (72)	68 (80)	109 (67)	39 (22)	138 (78)	-
Vestre Moland	840	510 (61)	187 (63)	323 (59)	207 (41)	259 (52)	35 (7)
Høvåg	730	388 (53)	116 (48)	272 (56)	179 (48)	194 (52)	-
Birkenes	651	277 (43)	35 (15)	242 (58)	195 (71)	65 (24)	12 (4)
Lillesand	436	324 (74)	155 (84)	169 (67)	135 (42)	179 (56)	8 (2)
Samlet	5620	3 117 (57)	1 090 (57)	2 087 (56)	1449 (47)	1 580 (51)	86 (3)

Kilde: SSB, NOS, *Stortingsvalget 1909*, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_128.pdf; Høegh-Omdal 1977: 87.

¹³ Valgdeltakelse i forhold til antall stemmeberettigede.

¹⁴ Avgitte stemmer kvinner i forhold til stemmeberettigede kvinner.

¹⁵ Avgitte stemmer menn i forhold til stemmeberettigede menn.

¹⁶ Valgdeltakelse i forhold til antall stemmeberettigede.

¹⁷ Avgitte stemmer kvinner i forhold til stemmeberettigede kvinner ved omvalget.

¹⁸ Avgitte stemmer menn i forhold til stemmeberettigede menn ved omvalget.